دانشکدهٔ علوم معقول و منقول
طهران

فهرست نگارشهای صدرای شیرازی

نگاشتهٔ
محمدتقی دانش‌پژوه
دبیر دانشگاه تهران

بمناسبت چهارصدمین سال تولد صدرالدین شیرازی

اردیبهشت ماه ۱۳۴۰ - ذی‌القعده ۱۳۸۰

چاپخانهٔ دانشگاه

فهرست نگارشهای صدرای شیرازی

بخامهٔ

محمدتقی دانش پژوه

صدرالدین محمد بن ابراهیم بن یحیی شیرازی (۹۷۹ ـ ۱۰۵۰) که به صدرای شیرازی و ملاصدرا و صدرالمتألهین نامبردار است از فیلسوفان جامع و صاحب نظر روزگار صفوی است و او را در کتابهای خود بویژه در اسفار روش جمع و گرد آوردن نوشته‌های دیگران است که پیشه کرد ولی خود او هم در مبحث تعقل و خیال و مثل و حرکت و حدوث عالم و نفس و معاد رای و پندار خاصی دارد که از خود او است و کمتر در آثار دیگران دیده میشود.

آثار مسلم صدرای شیرازی برویهم به چهل کتاب و رساله و مقاله و نامه میرسد که جز سه تای همه عربی است و اینک آنها را میشناسانیم. گذشته از آنها نام ۱۸ اثر است که در فهرستها و تذکره نامه‌ها از آنها یاد شده و برخی از آنها باید از صدرالدین محمد دشتکی شیرازی و برخی از پسر خود صدرا باشد و برخی هم گویا نام دیگر رساله‌های خود صدرای شیرازی است و برخی را هم من خود نسخهٔ آنها را ندیده‌ام و نتوانسته‌ام دربارهٔ آنها داوری کنم، همهٔ اینها پس از یاد کردن آثار صحیح شیرازی بنام آثار مجهول و مشکوک برشمرده میشود.

الف ـ آثار صحیح و متیقن

۱ ـ **اتحاد العاقل و المعقول** که نوشتهٔ تهرانی در ذریعه (۱ ۸۱) بچاپ رسیده است

۲ ـ **اجوبة المسائل [illegible]** که در مجموعهٔ رسائل در ۱۳۰۲ و در هامش رسالهٔ التصور والتصدیق او در رسالة الجوهر النضید علامهٔ حلی در تهران در ۱۳۱۱ چاپ سنگی

ورسالهٔ تصور وتصدیق (ص۱۹ وجاهای دیگر) بیزحرده گرفته اسب ، درآن عبارت «کما حققنا ذلك فی اسفارنا الالهیة» دیده میشود (ص ٨)

۹ـ **التفسیر** ـ برای سوره های الفاتحه و البقرة تا آیت «کونوا قردة خاسئین» و الواقعة و الحدید والجمعة والاعلی والزلزال والضحی و الطارق والطلاق و آیتهای الکرسی والنور و «تری الجبال تحسبها جامدة » بروش عرفانی و فلسفی خود اوبا تطبیق قرآن با آرای فلسفی خود گرچه بظاهر میگوید که «تباً لفلسفة لایطابق قوانینها قوانین الشریعة» اودرتفسیر سورهٔ اعلی ازتفسیرهمین سورهٔ منسوب بابن سینا که از امام رازی است بندهایی گرفته وبی آنکه بگوید درآن گذارده است(ف۲۳۹٦) پاره‌ای از این تفسیرها درچاپ سنگی ۱۳۲۰ تهران هست تفسیرسورهٔ اعلی با کشف الفوائد چاپ شده است

(ادبیات ۱۳۱ ـ بادلیان فارسی ۲۸۳۰/۱۵ ـ بروکلمن S ۲ ۵۸۹ ـ حقوق ۲۹٤ ـ سپه ۱ ۱۲۸ ـ طوس ٤ ٤۱۵ و ٤۱۸ و٤۲۱ و ٤۷۱ ـ مجلس ۲ ۲٦ ـ مروی ۱ ٤۰)

۱۰ـ **التنقیة** ـ درمنطق بعربی دارای عنوانهای لمعه وبروش متاخران ورسالهٔ خوبی است و من نسخه‌ای ازان را از روی نسخه ای که از روی نسخهٔ مرحوم میرزا طاهر تنکابنی نوشته بودند برای خود نوشته‌ام و اکنون نمیدانم که نسخهٔ تنکابنی کجا است

آغاز: الحمدلله‌الذی رفع سماء العقل الهادی الی اصول‌الرای وفروع النقل وبعد فانی مهد وهادٍ ایاك من‌المنطق الی اصول منقحا فصولها عن فضول

انجام : ومن لم یجعل‌الله‌له‌نورا فماله من‌نور (قدتم‌الکتاب المستطاب‌الشریف الموسوم بالتنقیة‌لصدرالافاضل)

۱۱ـ **حاشیة شرح حکمة‌الاشراق** ـ که درآن بروش خاص آمیخته باعرفان وفلسفهٔ‌مشائی خودارفلسفهٔ اشراقی بحث‌نموده‌است ، چاپ‌سنگی‌شده‌درهامش‌همین‌شرح در۱۳۱۵ درآن ازاسفار اربعه وشواهد ربوبیه (ص ۳۰۹و۵۳۵) یادشده‌است (برون Supp ۵۵ ـ ف۲۳۷)

شده است (دریعه ۱ ۲ ۸۲ ـ دانشگاه ش۲۶۰۸/۲ ـ ف۷۷ ـ طوس٤ ۱۰۸) (۱) در آن از «الاسفار الاربعة» یادشده است

۳ـ اجوبة المسائل که در آن به پنج پرسش شمس الدین محمد گیلانی پاسخ گفته است، همانکه درهامش چاپ مبدء ومعاد اومی بینیم (ف۱۷۹ ـ طوس٤ ۱۰)

٤ـ اجوبة المسائل النصیریة پاسخ پرسشهاایستکه خواجهٔ طوسی ازشمس الدین عبدالحمیدبن عیسی خسروشاهی کرده وپاسخی نگرفته است، همانکه درهامش مبدء ومعاد (ص۳۷۲ ـ ۳۹۱) وشرح هدایه (ص۳۸۳ ـ ۳۹۳) آمده است (ف ۱۷۹ ـ طوس ٤ ۲۷۵) او دراسفار ازاین پاسخ خود یاد کرده است (باب ۷ فصل ۵ سفر٤)

۵ـ اسرارالآیات وانوارالبینات ـ در یك مقدمه و ده مشهداست وتفسیری است عرفانی وفلسفی وملاعلی نوری بر آن حاشیه نوشته (مجلس) ودرتهران بسال ۱۳۱۹ بچاپ سنگی رسیده است

(بروکلمن 2S ۵۸۹ ـ پاریس ۱۳٦٦ ـ طوس٤ ۲۰۵ ـ مجلس ۲ ٤ ـ مدروی ۱ ۷)

٦ـ اکسیرالعارفین فی معرفة طریق الحق والیقین ـ درچهار مبحث است و در رسائل بچاپ سنگی رسیده است

(بروکلمن 2S ۵۸۹ ـ دانشگاه ش۲۰٦۸/۵ ـ طوس ٤ ۲۸ـ مجلس۲ ۳٤۹)او در آن اتحاد عاقل ومعقول را ثابت میکند (ص۳۱۸)

۷ـ التشخص ـ (مقالة فی تحقیق) که دررسائل بچاپ رسیده است

(بروکلمن ۲ ٤۱۳ و S ۲ ۵۸۹ ـ دانشگاه ش۲۶۰۸/۳)

۸ـ التصوروالتصدیق ـ (رسالة فی) چاپ سنگی شده درتهران بسال ۱۳۱۱ با الجوهرالنضید علامهٔ حلی (بروکلمن S ۲ ۵۸۹ ـ طوس ٤ ۳۹٦) اودراین رساله بخوبی از این مسئلهٔ منطقی بحث نموده و ازسخنان قطب رازی درشرح شمسیه ومطالع

۱ـ از «ف» فهرست دانشگاه تألیف نگارنده واز «طوس» فهرست آستان قدس خواسته شده است

گرفته است ونیمی ازین شرح دردسال المشاعر در۱۳۱۵ ونیمهٔ دوم آن دردسال اسرار الایات در۱۳۱۹ بچاپ سنگی رسیده است (طوس ٤ ۱۸۳)

۱۶ـ **الحکمة المتعالیة فی الاسفار الاربعة العقلیة** ـ که نام «الاسفار» هم شناخته شده وصدرای شیرازی دراین نامگذاری گویا از محقق خضری که رسالهای دربارهٔ «الاسفار الاربعة» دارد (ش۲/۲٤۰۱ دانشگاه ص۱۸) پیروی نموده است(۱) این کتاب درچهارمجلد درسپاهان بکوشش علی‌پناه زنوری ومحمد حسن‌فانی زنوری در رجب ۱۲۲۲ باندازهٔ رحلی بزرگ بخط نسخ بچاپ سنگی رسیده است دوباره نیز درتهران یکی دوسال است که زیرچاپ است

درآن از اجوبة المسائل النصیریة (باب ۷ فصل ۵ سفر ٤) و طرح الکونین (ص۱۰) وتعالیق شرح حکمت اشراق (فصل ۳ باب ۷ سفر٤) یادشده است

(بروکلمن S ۲ ۵۸۸ ـ بزون۱۰ supp ـ بهارش۳۳۱ ـ حقوق ۳۳۱ ـ طوس ش۲۶ و۳۳٤ ـ ۳۳۹ ـ ف۲۵۲و۲۲۰۶ ـ مجلس ۲ ۵۳و٦٤)

صدرا در این کتاب که در ۵۸ سالگی بسال ۱۰۳۷ (۲) بدان می پرداخته و بزرگترین اثراواست بیشتر ازالمباحث المشرقیة امام رازی گرفته وبروش اورفته است عبارات افلوطین و کندی و فارابی و عامری و ابن سینا و مشکوبهٔ رازی و شهرستانی وابوالبرکات وشیخ اشراقی وابن عربی وغزالی وطوسی ودشتکی ودوانی ودیگران درآن فراوان است وچاپ این کتاب بی‌مراجعه بکتابهای این دانشمندان بیهده است وآرای خاص صدرای شیرازی هم آنگاه پدیدارمیشود که چاپی انتقادی ازاین کتاب بزرگ بشود وروشن گردد که چه اندازه از عبارات دیگران نام و بی‌نام درآن کتاب گنجانده شده و عبارتهای خود او کدام ورای خاص خود او کدام است چنانکه همه شایدپندارند که رای حدوث دهری ساخته واختراع میرداماد است ولی باخواندن رسالهٔ حدوث عالم

۱ـ درهامش شرح هدایهٔ شیرازی بحثی دراین باره ازمیرزا رضای اصفهانی ومیرزا محمد حسن نوری هست (ص۳۹٤ و۳۹۷)

۲ـ فهرست حقوق ص۳۳۱ ـ محجة البیضاء ۱۳۰۱ ـ فهرست تبریز از نخجوانی ص۱۲۹

۱۲ـ حاشیة الشفاء ـ که بر الهی شفای ابن سینا (آ عارف سیزدهم تا پایان مقالهٔ ششم در علت و معلول) است و در ۱۳۰۳ در تهران با همین کتاب بچاپ سنگی رسیده است (طوس ٤ ٤٩٨ ـ ف ۲٤۰)

در آن از کتابها و رساله‌ها و اسفار اربعه (ص ۱۲٦ و ۱۷۹ و ۲۱۱) یاد شده است

۱۳ـ حدوث العالم ـ (رسالة فی) که در رسائل بچاپ رسیده‌است در آن از مسئلهٔ حدوث عالم بروش خاص خود بحث کرده و حدوث دهری استاد خود سید داماد را پذیرفته است این مبحث در اسفار او هم دیده میشود و مانا او در این رساله همان مطالبی را که در اسفار گفته‌است باز گو میکند (بروکلمن ۲ ٤۱۳ ـ دانشگاه ش ۲٦۰۲ و ۲٦۰۸/٦ ـ طوس ٤ ۱۲۲ ـ ف ۲٤٦) در آن از «الشواهد الربوبیة» یاد شده‌است (ص ۷۹ ـ ۱۰۲) در نسخهٔ ش ۲٦۰۸/٦ دانشگاه که از روی خط او نوشته شده خاتمه‌ایست که در نسخهٔ خط خود او ش ۲٦۰۲ دیده نمیشود در این نسخه نامه ایست از صدر اشمسای گیلانی بخط خود او که مینویسد من این رساله را برای خواندن تو فرستاده‌ام

۱٤ـ الحشر ـ یا طرح الکونین فی حشر العالمین که در هشت فصل است و در آن روشن نموده که بازگشت همهٔ چیزها بخدا است و همهٔ چیز ها را رستاخیز است و رساله‌ایست بسیار لطیف و در آن از اسفار اربعه یاد شده و در رسائل ، هامش مبدء و معاد و هامش کشف الفوائد حلی در ۱۳۰۵ بچاپ سنگی رسیده است

(بروکلمن ۲ ٤۱۳ و S ۲ ۵۸۹ ـ طوس ٤ ۳۱۲ ـ ف ۲۹۸)

۱۵ـ الحکمة العرشیة ـ که فشرده‌ایست از آرای او و در دو مشرق و با المشاعر در تهران در ۱۳۱۵ بچاپ سنگی رسیده‌است در آن از کتب مبسوط (ص ۱۱۹) و اسفار اربعه و کتب و رسائل و رسالهٔ حدوث (ص ۱۲۷ و ۱٤٤ و ۱٦٦) یاد شده است (بروکلمن S ۲ ۵۸۹ ـ طوس ٤ ۹۵ ـ ف ۳۰۰)

شیخ احمد احسایی بخواهش ملا مشهدی ملا حسینعلی تستری در کرمانشاه در ۱۲۳٦ شرحی بر آن نوشته و از آن خرده گیری کرده است (حقوق ۳۷۱ ـ فهرست احسایی ۲ ۳۲)

ملا محمد اسماعیل بن محمد سمیع نیز شرحی بر آن نوشته و از شیخ احسایی خرده

وتذکر وتصوف نگاشته وآیات واحادیث مبرهن داشته بس مفید وسودمندو کمیاب و عزیزالوجوداست»

(مجلس ش۱۰۳ دردسال الواردات الغیبیة که درفهرست آنجا(۲ ۵۰)ازآن یادشده است - ریوص۸۲۹ ش Add 16832/9 - طوس ش ۵۹۵ مورخ ع۱۲۸۱/۲ نوشته شده بدستور آقامیرمحمدحسین در۱۱٤ گ که فیلمی ازآن دردانشگاه هست)

نسخه‌ای ازاین سه اصل درمجموعه‌ای نزدآقای مدرس رضوی هست وچنین است رساله‌های مندرج درآن

۱ـ التطهیر که گزیده‌ایست ازمحجة فیض کاشانی ازخود او (۱ پ - ۱٤ پ) ونشان «بلغ» دارد

۲ـ فهرست مصنفات فیض که از کتاب صافی آغازشده وتاریخ ندارد (۱۵پ-۳۳ر) همانکه دردیباچهٔ جلد دوم محجة البیضاء چاپ آقای سیدمحمد مشکوة در۱۳۳۹ خ دیده میشود

۳ـ فهرست مصنفات فیض که کتابهای خودرادرآن پنج‌پنج بخش کرده‌وآنها بصد کتاب ورساله که از ۲۰ سالگی تا ۸۳ سالگی ساخته است میرسد و آن را در ۱۰۹۰ نوشته است (۲۳ پ - ۲۷ پ) این یکی هم درآن دیباچه دیده میشود

٤ـ کیفیة علم الله قبل الایجاد بعربی ودرآغازآن آمده «املاه ادام‌الله فیضه فی جواب کتابة بعض الافاضل من سکان الابهرالی المحقق الاستاد العلامة رفع‌الله قدره و اعلی مقامه بعد ان سأل زمرة علماء العصرفلم یجیبوه بمایقوم علی ساق» (۲۸پ-۳۰پ مورخ ۱۰۹۱) درپایان آمده «نقلته من خط یده متعنا الله و معاشر الناهضین بمناهج المعرفة والیقین بدوام خدمته فی اهنی العیش وارغده»

۵ـ تفسیر آیة الامانة که بفارسی ودرآغازآن آمده «املاه ادام‌الله فیضه فی جواب من سأله عن آیة الامانة» (۳۱ پ - ۳۲پ)

٦ـ مشواق ازفیض (۳۳ پ - ٤۲ ر بانشانهٔ بلغ)

۷ـ سه اصل نام صدرالدین محمدبن ابراهیم بن یحیی شیرازی که درصفحهٔ عنوان

عیلانی وشرح خطبه عراء مسعودی مروری برای من روشن شد که میرداماداین رأی راازاین دو کتاب گرفته است

۱۷ـ خلق الاعمال ـ که دررسائل (ص۳۷۱ـ۳۷۷) در۱۳۰۲ و با کشف الفوائد حلی در۱۳۰۵ چاپ شده است.

(بروکلمن ۲ ۵۸۹ ـ ف۲۵۹)

۱۸ـ دیباچهٔ عرش التقدیس ـ میرداماد که نسخه‌ای از آن دردانشگاه هست (ف۲۹۹)

۱۹ـ دیوان ـ شعراو که شاگردش فیض کاشانی پاره‌ای ازسروده‌های استاد را درنبوداو گردآورده ونسخه‌ای از این گزیده در کرمانشاه درمجموعه‌ای بخط کاشانی نزد حاج آقا ضیا پسرحاج آقا مهدی هست ازیکی‌ازرباعیهای او بر میآید که او در پایان زندگی نابینا شده بود (ذریعه ۹ ۶۰۰) گزیده‌ای ازسروده‌های او در دانشگاه ش۸٤۹/۲ (ف۱۳٦) هست و شعرهای اوسست است

۲۰ـ الرسالة القدسیة فی اسرار النقطه الحسیة المشیرة الی اسرار الهویة الغیبیة ـ درعلم حروف است وبیان معنی نقطه بروش عارفان و در هامش مبدء ومعاد او چاپ شده است

(دیوان هند عربی ۱٦۱ ـ طوس ۳۱٤)

۲۱ـ سریان نور وجود الحق فی الموجودات ـ که درنسخهٔ ش٦٥٥ آستان قدس رضوی (طوس ٤ ۱۲۹) بنام فیض دانسته شده است ولی در رسائل بنام صدرای چاپ شده است درآن بندهایی بپارسی ازمکتوبات عراقی آمده است وبندهایی اررساله‌ای درتحقیق زمان ومکان وازفصل الخطاب

(بروکلمن S ۲ ۵۸۹ ـ دانشگاه ۲٦۰۸/٤ ـ مجلس ۲ ۳٤۹)

۲۲ـ سه اصل ـ بپارسی درخرده گیری ازفقیهان ومجتهدان که درنسخهٔ آستان قدس رضوی بنام «رساله دررد منکرین حکمت» ودرنسخهٔ موزهٔ بریتانیا بنام « رساله درطعن برمجتهدین» خوانده شده است هدایت درذیل روضة الصفا در بارهٔ آن چنین مینویسد «رسالهٔ پارسیه موسوم به سه اصل درتحقیق مبدأ و معاد بطریقهٔ ریاضت و

درپایان آن آمده

«گرچه ایىجا قبادو پرویزی

چون‌عوانی ز ِکل سگی حیزی

گرتویی‌زهد ورز ولیکن‌حز

هیزم دوزخی ولیکن تر

ور فقیهی ولیك شور انگیز

دیو حیزی برور رستاخیز

ای‌عزیز آدم‌زاده ! هنوز بر آن سرم که راه گفت و شنود با تووابسپرم ، وحق نصیحت و خلوص طویت‌وصلاح‌اندیشی‌ودولت خواهی‌یکسو نهم اگرسابقه‌ای‌داری ، وبقیتی‌از آدمیت در تومانده است ، راست بشنو ! وپندارم که بشنوی، که تاامروز در هیچ کار سوده‌ای که بچیزی وپشیزی ارزی اگرچنانچه گوش‌داری ، آن گوشی که انسان را درکارست ، نه گوشی که در دواب و انعام بسیارست ، و این سخن در گوش کنی ، وداروی تلخ نصیحت نوش کنی ، بدانی که بعدازین چه بایدت کرد ، و بدانی که تا امروز درهیچ کاری‌سوده‌ای که بکار عاقبت آید این جاه ومنصبی که‌توبدان مفتخری هزاروبال از آن میخیزد ، واین علم ودانش که توبدان مغروری خرمنی‌از آن بجوی نمی ارزد».

آغاز: « ستایش بی‌انتها و ثنای بیرون ازحد واحصا پروردگاری راسزا است که سینهٔ بی کینهٔ پاکان صافی نهاد را مصحف آیات بینات خویش گردانید وبعد چنین گوید محمدبن‌ابراهیم‌بن‌یحیی مشهور به صدر شیرازی بعضی‌ازدانشمندان پرشروفساد ، ومتکلمان خارج ازمنطق‌صواب وحساب ، وبیرون ازدایرهٔ سدادورشاد، ومتشرعان بری از شرع‌سدگی‌وانقیاد ، منحرف از مسلك اعتقاد بمبدء ومعاد،افسار تقلید درسرافکنده ، نعی درویشان شعارخود کرده‌اند .»

انجام: واگرخواهی که معنی ایمان وصلاح بدانی ، وحقیقت مؤمن و صالح بشناسی ، این آیت را برخوان که ان الذین آمنوا وعملوالصالحات وآخردعویهم ان الحمدلله‌رب‌العالمین»

آن بخط دیگر آمده « رسالهٔ صدرشیرازی فی سلوك اهل‌التصوف» و «سه اصل آخند صدر بروایة اخری» (۴۳ پ ـ ۸۰ ر) این نسخهٔ کهن‌ترین ودرست ترین نسخهٔ سه‌اصل و بخط یکی‌ازشاگردان فیض‌وبایدبدرهمان ۱۰۹۱ نوشته شده‌باشد . همهٔ شماره‌ها بخط نسخ وعنوان و نشان شنگرف در کاغذ فرنگی و جلد مقوایی باندازهٔ ربعی نسخهٔ آستانهٔ قدس هم مانند این نسخه است ولی نسخهٔ مجلس با اینها جدایی دارد و گویا مانند نسخهٔ موزهٔ بریتانیا باشد

فهرست مطلبهای این رساله که سه اصل دارد

۱ـ جهل بمعرفت نفس

۲ـ حب جاه ومال ومیل بشهوات ولذات

۳ـ تسویلات نفس اماره وتدلیسات شیطان مکار

هریکی از اینها در یك فصل‌است سپس ثمرات ولوازم این صفات میآید درسه فصل آنگاه فصلی‌است در نصیحت وتنبیه برطریق سعادت و شقاوت وفصلی در پیدا کردن راه خدای و فصلی درعلم مکاشفه‌وفصلی درایمان و فصلی درولایت وفصلی در سیرمن‌الخلق الی الحق وسیرمن‌الحق‌الی‌الخلق وفصلی درجهل متشرع وفصلی‌درعمل صالح وعلم نافع

صدرادراین‌رساله گذشته‌ازبحث‌فلسفی‌واخلاقی‌از متشرعان‌وفقیهان‌خرده گرفته و آن‌را گویادررد کسی‌نوشته‌است‌ودر آن‌درپایان‌فصل‌علم‌مکاشفه(۶۸ پ)چنین‌میگوید

«عزیزمن ! اگرعلم همین استکه تومیدانی ، و«علم‌شریعت‌وعلم‌تفسیروحدیث» نامش نهاده‌ای ، وآنچه توندانی ونتوانی دانست صحیح نباشد ، پس قامت علـم عجب کوتاه ، وعرصهٔ دل تاریك وسیاه ، وفسحت میدان معرفت ومجال دانش بغایت‌تنگ ، وپای خرد سخت سست ولنگ خواهدبود ! و کمال برخود وقف‌مکن ، و«فوق کل‌ذی علم علیم»برخوان ، وازین خجالتها و کدورتها و کجیها که در مثال آینه مذکور است بدرآوپاك شو !

«لتعلم کم خبایا فی‌الزوایا»

ش۱۷٤و۸۸۲ ـ ف۲۹۲وش۲۷۵۳ ـ مجلس ۲ ٤۸)

حاجی ملاهادی سبزواری حاشیه‌ای بر آن دارد که با اصل کتاب چاپ شده است (دانشگاه ش ۲۷۵۳ ـ طوس٤ ۸۸ ش۵۳۱و۵۳۲)

مولی علی‌بن جمشید نوری مازندرانی سپاهانی هم بر آن حاشیه نوشته است (ف۲٤٤)

ابوالقاسم‌بن احمد یزدی بخواهش محمد ولی میرزا پسرفتحعلی‌شاه‌دریکشنبه ۱ح۱/۱۲٤۵ آن را بفارسی برگرداند (طوس ٤ ٤۷ ش٤۰٤) او مترجم شرایع است بخواهش همین کس (حقوق۵۳)

۲۷ـ القضاء والقدرفی افعال‌البشر ـ (رسالة فی مسألة) که در رسائل (ص۱٤۸ـ۲۳۷) در۱۳۰۲ چاپ شده است گویا رسالةالجبر والتفویض باالجبروالقدر که بروکلمن (۲ ٤۱۳) یاد کرده همین کتاب است

(بروکلمن۲ ۵۸۹ ـ ف۳۱۸بیرش۲۰٦۸/۷)

۲۸ـ کسر اصنام الجاهلیة فی‌ذم المتصوفین ـ که دریك مقدمه وچهارمقاله و یك خاتمه است (بروکلمن ۲ ٤۱۳ ـ مجلس ٤ ۱۹۸)

۲۹ـ لمیة اختصاص المنطقة بموضع معین من‌الفلك ـ (مقالةفی .) (طوس ٤ ۲۰۱ دردنبال نسخهٔ شمای ش۸۷٦)

۳۰ـ المبدء والمعاد ـ دردوفن نخست ربوبیات‌درسه مقاله، دومی‌دررستاخیز دریك‌مقدمه وچهارمقاله ، و گویا ازمبدء ومعاد ابن‌سینامیخواهد پیروی کند

(بروکلمن S ۲ ۵۸۹ ـ طلس۱۲۲ ـ طوس ٤ ۲۳۵ـف۳٤٤)

حاج ملاهادی سبزواری بر آن حاشیه ای دارد که بچاپ رسیده است (طوس ٤ ۸۹)

این کتاب باحواشی سبزواری در۱۳۱٤ در تهران بچاپ سنگی رسیده است

۳۱ـ متشابه‌القرآن ـ درشش‌فصل‌است‌وصدرادرآن ازرهگذرعرفانی و فلسفی ازاین مسئلهٔ دینی بحث نموده است

(مبروی ۱ ۱۹۲)

۲۳ـ **شرح الكافي** ـ شرحی است آمیخته باعرفان وفلسفه ازاو بر کافی کلینی ازآغاز تاحدیث ۵۱۳ (بحر ولاة امرالله وخزنة علم الله وعيبة وحی الله) ازباب ۱۱ کتاب الحجة واو نتوانست آن را بپایان برساند ودرگذشت او در ۱۰۴۴ شرح کتاب عقل وجهل وتوحید را بپایان رسانده است (ادبیات ۳۴۱ ـ بروکلمن S ۲ ۵۸۹ـ برون ۲۳ ـ مجلس ۲ ۱۴ و ۴ ۴۳)

ملا علی نوری بر آن حاشیه دارد (مجلس ۴ ۴۳) سیدعبدالرزاق آن را در تهران در ۱۲۸۲ بچاپ سنگی رسانده است

او در آغاز مینویسد که در میانهٔ سخنانم اگر بآوردن گفته‌ها مشایخ مشهور می‌پردازم برای اینست که علی(ع)فرموده است که بگوینده منگر وبگفته بنگر؛

چند روایت او ازشیخ بهائی و سید داماد وشیخ زین‌الدین درآغاز شرح حدیث نخستین آمده است

۲۴ـ **شرح الهداية الاثيرية** ـ که شرحی است برالهدایة اثیر الدین ابهری و در تهران بسال ۱۳۱۳ بچاپ سنگی رسیده‌است در آن از اسفاراربعه یاد شده است (ص۲۱۳ و ۲۲۳) (بروکلمن ۱ ۴۶۴ و S ۱ ۸۴۰ ـ طلس ۱۰۹ ـ طوس ۱ ۵۳ و ۴ ۱۹۷ ـ ف ۲۸۴ ـ مجلس ۲ ۶۹ ـ ملی ۱ ۱۲۰)

مولوی میرزا محمد حسن (درچاپ شده ـ مجلس ۲ ۴۷۹ ش ۷۶۰) و آقاعلی مدرس و محمد هادی حسینی و میرزا ابوالحسن جلوه (چاپی) و ملا نظام الدین بن ملا قطب الدین سهالی درگذشتهٔ ۱۱۶۱ و بحرالعلوم ابوالعیاش عبدالعلـی محمد بن نظام‌الدین درگذشتهٔ ۱۲۳۵ (بهار ش ۳۲۴و۳۳۴) برآن حاشیه نوشته‌اند

۲۵ـ **الشواهد الربوبية** ـ جزشواهد ربوبیهٔ متداول است وفهرست مانندیست ازمسائل‌فلسفی که خوداودر کتابهای خویش ازآنها بحث کرده‌است،درآن ازنام کتاب ومؤلف یادشده است (سپه ش۶۳۱۹/۵)

۲۶ـ **الشواهد الربوبية في المناهج السلوكية** ـ در پنج مشهد است و از بهترین کتب موجز اوست ودر ۱۲۸۶ بچاپ سنگی رسیده است درآن ازاتحادعاقل ومعقول یاد شده (ص۱۶۶ـ۱۶۹) وازاسفاراربعه (ص۹) وازمبدء ومعاد (ص۱۴۸).

(بروکلمن S ۲ ۵۸۹ ـ برلین ۳۰۶۵ ـ برون supp ۱۳۴ ـ طلس۱۱۹ـطوس

۳۶ـ **مفاتیح الغیب** ـ که با شرح اصول کافی در ایران بچاپ سنگی رسیده است (بروکلمن S ۲ ۵۸۹ دانشگاه ش۲۲۸۵و۲۷۹۹ ـ طوس ٤ ۲۵۰ ـ مجلس ۲ ٤۰) در بیست مفتاح است واودر مفتاح دوازدهم آن گزیده‌ای از رسالهٔ حدوث خود را میآورد (ص۱۰۰و۱۰۸) در این کتاب بیشتر آراءِ فلسفی صدرا آمیختهٔ با کتاب و سنت دیده میشود وپیداستکه‌اوآن‌را پس ازپختگی وسرامدشدن‌درعرفان‌فلسفی خاص‌بخودساخته است اودردیباچهٔ آن ازدشمنان حکمت وعرفان یاد میکند وازآنها مینالد

۳۷ـ **نامه صدرا** ـ (ریو۲/٤۱۷ ذیل)

۳۸ـ **نامهٔصدرابسیدداماد** ـ (طوس ٤ ۱۰۹ دردسال نسخهٔ ش۵۹۰)

۳۹ـ **الواردات القلبیه یا التسبیحات القلبیة فی معرفة الربوبیة** ـ که در رسائل در۱۳۰۲ بچاپ رسیده است (بروکلمن S ۲ ۵۸۹ ـ حقوق ۲۸۹ ـ ریو فارسی ۸۲۹ وعربی ٤۰۱ ـ طوس ٤ ۲٦۹ ـ ف ۳۹۷ ـ مجلس ۲ ۵۰و۳٤۹) این رسالهٔ عرفانی فلسفی مانند شواهد ربوبیه موجزاست وعنوانهای فیض دارد و درآن از ستایشگران دربارۀکوهش شده است (ص۲۵۸)

٤۰ـ **الوجود** ـ که نسخهٔ آن در کتابخانهٔ دانشکدهٔ حقوق (فهرست ص۵۰۰) هست (نیزدربروکلمن S ۲ ۵۸۹)

ب ـ آثارمجهول و مشکوك

چنانکه گفته‌ام درفهرستها وسرگذشت‌نامه‌ها درشمارآثارصدرای‌شیرازی‌باین نامها نیزبرمی‌خوریم‌وبرخی را من‌هیچ نشناخته‌ام و برخی هم‌باید ازدیگران باشد

۱ـ آداب البحث والمناظره (بروکلمن S ۲ ۵۸۹)

۲ـ اثبات واجب‌الوجود (رسالة فی) (بروکلمن S ۲.۵۸۹ نسخهٔ رامپور) باید ازصدردشتکی باشد

۳ـ اجوبة الاسئله (رسالةفی) (بروکلمن S ۲ ۵۸۹)

٤ـ الامامة

۵ـ بحث المغالطات (رسالة فی) (بروکلمن S ۲ ۵۸۹)

٦ـ بدء وجودالانسان(رسالةفی) .

٣٢ـ المزاج ـ (رسالة)
(طوس ٤ ١٤٣)

٣٣ـ المشاعر ـ دارای فاتحه و هشت مشعر و سه منهج و خاتمه چنانکه در چاپ سنگی ١٣١٥ دیده میشود و ترتیب آن گویا آشفتگی دارد رسالهٔ خوبی است و موجز و در آن آمده که من پیشها ماهیت را اصل میدانستم و اکنون از این رای برگشتم (ص٤٥) و از «کتب و رسائل» در آن یاد گردیده (ص٥)
(بروکلمن S ٢ ٥٨٩ ـ برون ١٥٥ ـ حقوق ٤٦٤ ـ طوس ٤ ٢٤٢ ـ ف ٣٥٥ مجلس ٢ ٤٩)

شیخ احمد احسایی شرحی بر آن نوشته و ازان خرده گیری نموده است (حقوق ٣٨٦)

آخوند ملا اسماعیل سپاهانی در رد احسایی آن را شرحی کرده که نیمی از آن با مشاعر و نیمهٔ دوم با اسرارالآیات بچاپ رسیده است

حاج مولی محمد جعفر بن محمد صادق لنگرودی لاهیجانی نیز بر آن شرحی دارد (طوس ٤ ١٩٢ ش٨٤٦ ـ ف ٢٨٢)

بدیع الملك میرزا عماد الدوله دولتشاهی با نظر باین کتاب دروسی گفته که مانند شرحی بر آن گردآوری شده و عمادالحکمة خوانده میشود (مجلس ٢ ٤٩ ش١٠٠)

آخوند ملاعلی نوری و مولی زین العابدین بن محمد جواد نوری و میرزای جلوه (در نسخهٔ ش١٠١ مجلس) و میرزا احمد بن محمد ابراهیم بن حاج نعمة الله اردکانی شیرازی بنام نورالبصائر فی حل مشکلات المشاعر بنام وکیل الدوله (ف٢٤٥ ـ چاپ شده) بر آن حاشیه نوشته اند

٣٤ـ المظاهر الالهیة فی اسرار العلوم الکمالیة ـ در یك مقدمه و دو فن و یك خاتمه است و در مبدء و معاد با تطبیق با آیات قرآن و در هامش مبدء و معاد در ١٣١٤ بچاپ رسیده است (طوس ٣٥٢.٤ ـ ف٣٥٩)

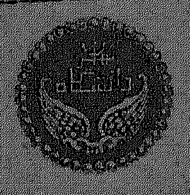
٣٥ـ المعاد الجسمانی ـ (رسالة فی) (طوس ٤ ٢٠١ در دنبال نسخهٔ شفای ش٨٧٦ ـ گویا همانکه در ف ٣٢٢ آمده است)

٧- تحرید مقالات ارسطو (رسالة فی) (برو کلمن S ۲ ۵۸۹)
٨- حاشية انوارالتنزیل
٩- حاشية الرواشح السماوية
١٠- حاشية الروضة البهية که گویا از پسراواست (دریعه ٦ ٩٦)
١١- حاشية شرح التجرید گویا ازصدرالدین دشتکی یاپسرصدرای شیرازی
١٢- رموزالقرآن (رسالة فی) (برو کلمنS ۲ ۵۸۹)
١٣- شبهةالجذرالاصم که باید ازدشتکی باشد (برو کلمن S ۲ ۵۸۹)
١٤- الفوائد (رسالة فی) (برو کلمن S ۲ ۵۸۹)
١٥- القواعد الملکوتية
١٦- الکفروالایمان (رسالة فی) (برو کلمن S ۲ ۵۸۹ نسخهٔ رامپور)
١٧- المباحث الاعتقادية (رسالة فی) (برو کلمن ۲ ۴۱۳)
١٨- المسائل القدسية

سر گذشت صدرای شیرازی درروضات الجنات (ص چاپ دوم) ومستدرك(۳ ۴۲۲) وریحانةالادب (۲ ۴۵۹) که از بسیاری از کتب صحیح ومجعول اودرآن یاد شده است و در بسیاری از کتابهای دیگر هست در دریعه هم جسته گریخته نیز دیده میشود در کتاب دینهای آسیا تألیف گوبینو (ص٨٤) ویادنامهٔ دینشاه ایرانی (گفتار رشیدیاسمی دربارهٔ حرکت جوهری) ودررسالة الاسلام ازاویادشده است

خط اوهم درنسخه هاهست ودردانشگاه نسخه‌ای ازشرح هدایه هست که بخط اوشایدباشد (ش٢٥٤ص٢٨٤ فهرست ازنگارنده) وهمچنین نسخه‌ای ازحدوث العالم در آنجا هست بانامهٔ اوبشمسای گیلانی که مینویسد من این رساله را برای تو فرستاده‌ام وهمه بخط اواست (ش٢٦٠٢) دراین نسخه خاتمه‌ای که درنسخهٔ دیگری که از روی خط اونوشته شده است(ش٢٦٠٨/٦دانشگاه) دیده میشودنیست درفهرست کتابخانهٔ ملی فرهنگ (١ ٩٦) ازخط ومهرمحمدرضا بن صدرالدین محمد شیرازی که بر صفحهٔ عنوان مجمع الفائدة والبرهان اردبیلی است یادشده است.

L5206

The Faculty of Theology
Tehran University

A Bibliography of the Writings of Mullâ Ṣadrâ

by

Muhammad Taqî Danechepajuh

lecturer in

Tehran University

On the occasion of the 400th anniversary
of the birth of Ṣadr al-Din
Shîrâzî